

SUMMARY

*Heltainé Nagy, Erzsébet***Assessment of language use: correct vs. incorrect in language counselling**

The aim of language counselling is to answer questions that arise in everyday language use, to help people in forming their opinion concerning various issues. This requires the assessment and evaluation of phenomena of language use, based on a well-founded system of assessment.

The most important feature of systems of assessment of language use based on lexical and stylistic evaluation is the criterion of *correctness*. Historically, this rests on rationalistic scientific categorisation that involuntarily justifies the predominance of a dichotomy of *correct vs. incorrect* in everyday thinking about language and language use.

Correctness here means conformity with the standard dialect, and in unsophisticated popular approaches to language this results in an identification of a language with its standard variety. Attempts at normativity simplified to oppositions of *correct vs. incorrect, good vs. bad* may result in stigmatisation and linguistic disadvantages for speakers of non-standard varieties – along with positive social and cultural value components of standardisation, to be sure. Questions addressed to the language counselling service (tanacs@mta.nytud.hu) of the Research Institute for Linguistics of the Hungarian Academy of Sciences are a fair indication of such problems.

This paper, taking the viewpoints of both linguistic science and popular linguistics into consideration, discusses the attitude embodied in language cultivation syntheses with a practical point of departure, focusing on the category of *correctness*.

Keywords: categorisation, dichotomy, correctness, usage assessment, normativity

A magyar lexikográfia újabb eredményei, hiányosságai és feladatai

Előadásom kiindulópontja az, hogy a magyar nyelv a legnagyobb hungarikum, kultúránk legfőbb hordozója, és mindemellett a világ magyarságának egyes számú összetartója.

Közhelyszerű megállapítás, hogy a nyelv egyrésztől nyelvi építőelemekből áll, másrésztől szabályrendszerből, amely előírja, hogy az építőelemeket miként lehet egymás mellé szerkeszteni. Vitathatatlan tény, hogy a nyelv központi és legtermészetesebb eleme a szó. A szavak leltárkönyve a szavak tára, vagyis a szótár.

A neves magyar szótárkészítőknek hosszú a névsora: Pesti Gábor, Verancsics Faustus, Baranyi Decsi János, Szenczi Molnár Albert, Bod Péter, Pápai Páriz Ferenc, Baróti Szabó Dávid, Fogarasi János, Czuczor Gergely, Szinnyi József, Margalits Ede, Szarvas Gábor, Finály Henrik, Simonyi Zsigmond, Szily Kálmán, [...] Bárczi Géza, Szabó T. Attila, Ország László, O. Nagy Gábor, Hadrovics László, Kiss Lajos.

A névsorban Szily Kálmán és Bárczi Géza között úr tátong. *A magyar nyelv-újítás szótára* (1902, 1908) és *A Magyar szófajti szótár* (1941) megjelenése közti időszak a magyar szótárirás fekete kora. A két világháború között a trianoni békeszerződés következtében létrejött kultúrsokk miatt nem születtek meg a kívánt

magyar szótárak. Ekkorra kellett volna többek között megjelennie egy új értelmező szótárnak, egy új nyelvtörténeti szótárnak, valamint a magyar nagyszótárnak.

A második világháborút követően az 1960-as években és az ezt követő évtizedben az Akadémiai Kiadó kétnyelvű nagyszótárai és *A magyar nyelv értelmező szótárának* megjelenése valamit ledolgozott a fájó hiányosságból. Ugyancsak a lexikográfiai adósság „törlesztéseként” jegyezhetjük *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, a *Magyar szinonimaszótár* valamint a *Magyar értelmező kézi-szótár* megjelentetését. O. Nagy Gábornak a Gondolat Kiadónál megjelent *Magyar szólások és közmondások szótára* is hiánypótló volt megjelenésének idején.

A magyar lexikográfia újabb eredményei

A magyar szótárkiadás területén előrelépést hozott a rendszerváltás, hiszen az Akadémiai Kiadó monopolhelyezete megszűnt, létrejöttek új kiadói műhelyek: Osiris Kiadó, Grimm Kiadó, Tinta Könyvkiadó. E kiadói műhelyekben egymással versengve korszerű magyar egy- és kétnyelvű szótárak jelennek meg piaci alapon.

Az ezredforduló környékén a magyar számítógépes nyelvészet és lexikográfia jelentős eredménye, hogy létrejött két számítógépes szövegtörzs az MTA Nyelvtudományi Intézetében: a *Magyar történeti korpusz* és a *Magyar nemzeti szövegtár*.

A magyar szótárkiadás szakmaiságának jele, hogy 2000-től több évtizedes szünet után ismét működik az MTA Szótári Munkabizottsága. A Munkabizottságnak köszönhető, hogy megindult a *Lexikográfiai Füzetek* sorozat kiadása, mintegy helyettesítve, de teljesen nem pótolva egy magyar lexikográfiai tematikájú folyóiratot. Ebben megjelent *A szótáriródalom bibliográfiája* című kiadvány.

A Szótári Munkabizottság érdeme, hogy a „pozitív megkülönböztetés” elvét vallva megalapította a Kiváló Magyar Szótár díjat, amelyet egy-két évenként jelentős médiaérdeklődés mellett adnak át.

A szakszótárkiadás fellendülése várható a *Magyar Terminológia* című folyóirat 2005-ben történt megindulásától.

Az elmúlt két évtizedben megkezdődött a határon túli és az anyaországi magyar nyelvváltozat, szókincs együttes vizsgálata. Olyan szavak is bekerültek a legújabb szótárakba, amelyek az anyaországban nem ismertek, de a magyar nyelv határon túli változatában használatosak. A lexikográfiai szakszargonban ezt csak a szótárak „határtalanításaként” emlegetik.

Kijelenthető, hogy a magyar szótárkészítők, szótárak összeállítói jó szakember módjára élnek a modern technika adta új lehetőségekkel, hatékonyan kihasználják a számítógépes technika nyújtotta szolgáltatásokat.

A magyar lexikográfia hiányosságai

Napjaink szótárkiadásának a fenti eredmények mellett sajnos több hiányossága is van. Felsorolásszerűen a hiányzó magyar egy- és kétnyelvű szótárak: új magyar értel-

mező szótár, a magyar nyelv nagyszótára, fogalomkörü szótár, gyakorisági szótár, rímshótár, kollokációk shótára, egykötetes tájshótár, új szavak shótára. A felsorolt hiányzó shótárak közül jó néhánynak megjelent ugyan kis terjedelmű változata, de ezek a kisebb kiadványok nem pótolják az átfogóbb, nagyobb merítésű shótárakat.

A kultúrpolitikusokon és nem a magyar lexikográfusokon múlik, hogy hiányoznak a szomszédos és a környező államok nyelvének kétnyelvű nagyszótárai. Teljességgel érthetetlen, hogy nincs az elmúlt egy-két évtizedben megjelent magyar kétnyelvű ukrán, román, szlovák, horvát, szerb, szlovén, cseh és lengyel nagyszótár.

A magyar lexikográfia feladatai napjainkban

Tömören fogalmazva a magyar lexikográfia feladata a magyar nyelv shókészletének – területi, társadalmi és történeti változataival együtt – korszerű eszközökkel történő szakszerű rögzítése, feldolgozása, annotálása egy- és többnyelvű köznyelvi és shakszótárakban.

A ránk váró feladatok sorában elsőnek be kell fejezni a korábban elkezdett és húzódo többkötetes shótárak kiadását, mihamarabb le kell zárni a régen elkezdett és még folyamatban lévő munkálatokat, ezek közé tartozik az *Erdélyi magyar shótörténeti tár* és *A magyar nyelv nagyszótára*. Valószínű, hogy *A magyar nyelv nagyszótára* esetében koncepcióváltás szükséges, jelentősen redukálni kell a shótár méretét. Ugyanis hagyományosan a B betűs címszavak shócikkei a magyar shótárak terjedelmének 5–6%-át teszik ki, így a két kötetben megjelent magyar nagyszótári B betűs anyagból arra következtethetünk, hogy a magyar Nagyszótár jelen formájában nem lehet kisebb 35 kötetesnél. Ha figyelembe vesszük a nagyszótár megjelenésének eddigi ütemét – ötévenként két kötet –, akkor a 35 kötet megjelenéséhez több mint 85 év szükséges.

A rendszerváltást követően a komoly hagyományokkal rendelkező magyar shakszótárkiadás visszaesett. A követendő hagyományok közé kell sorolnunk a kiváló, 76 kötetes és leginkább az 1960-as, 1970-es években megjelent *Műszaki értelmező shótár* sorozatot. A hiányzó shakszótárak pénzüális okok miatt nem készültek el. A shakszótárak jelenlegi hiánya a következő évtizedek közoktatásának eredményességét, színvonalát veszélyezteti.

A shakszótárak kiadása mellett elvégzendő feladat az elmúlt évszázadban megjelent shakszótárak bibliográfiájának összeállítása. Míg a köznyelvi shótárak bibliográfiája többé-kevésbé ismert, a shakszótárak összeírása igen hiányos.

A terminológiai kutatások az elmúlt két évtizedben szinte teljesen megszűntek hazánkban. Fel kell újítani a modern terminológia elméleti hátterének kutatását, és az új eredményeket adaptálni kell a shakszótárírásban és a nómenklatúrák, thesaurusok összeállításában.

Joggal várjuk el a hazai shótárkiadóktól az egy- és kétnyelvű shótáraink folyamatos megújítását. Értelmező shótáraink felfrissítése 5 évenként lenne kívánatos, egyéb köznyelvi shótáraink átdolgozása 10 évenként javallott. A shótárfrissítés elsődleges feltétele, hogy a magyar shókészlet változása folyamatosan

regisztrálva legyen. Ez kétirányú feladat, egyrészt az új szavak, a neologizmusok detektálását jelenti, másrészt – ez sokkal összetettebb és nehezebb feladat – az egyes magyar szavak „kihalása” időpontjának feljegyzését kívánja meg.

Nem lehet a jelenkori magyar lexikográfia eredményes, ha nincs kellő mélységig feltérképezve a korábbi korok magyar szótárkiadásának a története. Ismernünk kell az elmúlt évszázadok szótáríróinak motivációit, tisztában kell lennünk hajdani munkáik elméleti háttérével, ehhez pedig a szótárkiadás történetével foglalkozó újabb monográfiák szükségesek.

A múlt feltérkézéséhez szorosan hozzátartozik a klasszikus régi magyar szótárak ismételt, reprint kiadása. A régi szótárak papíralapú új kiadása mellett kívánatos volna ezen szótárak digitalizált változatának elkészítése is.

A feladatok elvégzéséhez jól képzett lexikográfus szakemberekre van szükség. Az egyetemek bölcsészkarain nagyobb hangsúlyt kell kapnia a jövőben a lexikográfiai és a lexikológiai ismeretek oktatásának. Látjuk, hogy a bölcsészképzés válságban van, keresi a helyét a műszaki technikától átítatott világunkban. A jövő lexikográfusainak, szótáríróinak képzése lehet a bölcsészoktatás problémáinak megoldása felé vezető egyik út. A képzéshez szükséges magyar lexikográfiai tankönyvet magyar szakembereknek kell megírniuk.

Mit sem ér(ne) az az ideális állapot, hogy jól képzett szótárírók korszerű és felhasználóbarát szótárakat állítanak össze, ha nem lesznek a szótáraknak értő használói. A szótárhasználatot – beleértve a papíralapú szótár mellett az elektronikus szótár használatát is – a közoktatásban, több évfolyamon is folyamatosan tanítani kell. Szükség van szótárhasználati tankönyvek és munkafüzetek összeállítására is.

A magyar nyelv értelmező szótára munkálatai befejeztével a szótár összeállítói mintaszerű módon, maig hasznos információkat tartalmazó tanulmánykötetben (*A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában; Szótártani tanulmányok*) foglalták össze tapasztalataikat. Kívánatos volna, ha napjainkban is egy-egy megjelent nagyobb szótárt összeállító munkaközösség az elődökhöz hasonlóan közreadná tapasztalatait. Az ilyen jellegű újabb tanulmánykötetek híján igen sok szótáríró munkaközösségnek pazarló módon, sajnos előlről kell kezdeni a tapasztalatok összegyűjtését.

Vágyakozva tekintünk az 1960-as, az 1970-es években a hazai nyelvészeti szakfolyóiratokban megjelent szakszerű, értő szótárkritikákra. Sajnos a publikációnak ez a formája napjainkra szinte teljesen kiveszett. A megjelent recenziók legtöbbször felületesek, és kimerülnek a szótár „cikizésében” (Magay Tamás leleményes szóhasználatát idézve). Nem lehet komolyan venni azt az ismertetést, kritikát, amelynek legfőbb mondanivalója, hogy mely szavak hiányoznak egy-egy szótárból. Fel kell újítani a magyar szótárkritika nemes hagyományait, a szótáríróknak, szótárkiadóknak is szükségük van autentikus visszajelzésekre.

Az értő szótárkritikáknak egy újonnan megindítandó lexikográfiai folyóirat adhatna helyt. Jelentősen javulna a magyar szótárkiadás színvonala és eredményessége, ha a szakemberek a külföldi és a hazai eredményekről egy magyar folyóiratból folyamatosan értesülnének.

A hazai szótárkiadást, az új kétnyelvű szótárak összeállítását felgyorsítaná, ha rendelkezésre állna a korábbi egy- és kétnyelvű szótárak egyesített elektroni-

kus címszójegyzéke. Ebből a nagy közös címszóadatbázisból kiválogatható lenne az elkészítendő szótár címszójegyzékének váza, legyen az kis-, közepes vagy nagyszótár.

A *Magyar történeti korpusz* és a *Magyar nemzeti szövegtár* mellett újabb jól megtervezett szövegkorpuszokat kell felépíteni. Napjaink szövegeit tartalmazó újabb szövegkorpuszok mellett többek között kívánatos lenne a 45–50 magyar kézírásos kódex egyesített szövegkorpuszát felépíteni, a benne lévő nyelvi anyagot releváns módon kódokkal ellátni. Ehhez ki kell dolgozni a magyar történeti karakterek szabványos gépi ábrázolását. Emellett a 16. és a 17. században megjelent magyar nyelvű könyvek szövegéből is célszerű lenne szövegkorpuszt alkotni.

Az újabb elektronikus szövegkorpuszok létrehozása után hatékonyan működő, felhasználóbarát gépi keresőfelületeket kell tervezni és megalkotni a számítógépes nyelvtechnológia magas szintű alkalmazásával. Folyamatosan nyomon kell követni a nyelvtechnológia nemzetközi fejlődését, ismerni, alkalmazni kell tudni a legújabb szövegfeldolgozó és szövegeken adatbányászt végző szoftvereket. Ehhez fel kell újítani az 1990-es években még rendszeresen megrendezett COMPLEX néven jegyzett, idehaza szervezett nemzetközi számítógépes lexikográfiai konferenciák sorát.

A fenti feladatok összessége nehezen végezhető el izolált, egymással csak laza kapcsolatban lévő kiadói munkacsoportokban. A megoldást egy magyar lexikográfiai intézet megalapítása jelenti. Ebben a jövőbeni intézetben összehangoltan, felkészült szakembergárdával elvégezhetőek a fentebb vázolt feladatok. A mindenkori kulturális vezetés kötelessége a lexikográfiai intézet hatékony működéséhez hosszú távon a megnyugtató pénzügyi háttér biztosítása.

Ha Kisfaludy Sándor „Nem a föld, nem a folyók tarták öszve a nemzetet, hanem a nyelv” örök igazságot tartalmazó szavait komolyan vesszük, akkor a Füst Milán által kirótt elvárásnak is eleget kell tennünk: „Óh jól vigyázz, mert anyád nyelvét bízták rád a századok”.

TÁJÉKOZTATÓ SZAKIRODALOM

- Csengery Kinga–Ittész Nóra (szerk.) 2002. *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. MTA Nyelv-
tudományi Intézet, Budapest.
- Fábián Zsuzsa 2000. Híradás a Szótári Munkabizottság megalakulásáról. *Magyar Nyelvőr* 124: 265.
- Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. Iskolakultúra-könyvek. Pécs.
- Fóris Ágota (főszerk.) 2008. *Magyar Terminológia*. 1. kötet, 1. szám. Akadémiai Kiadó, Buda-
pest.
- Fóris Ágota–Pálfy Miklós (szerk.) 2004. *A lexikográfia Magyarországon*. Tinta Könyvkiadó, Bu-
dapest.
- Gerstner Károly 2009. A Kiváló Magyar Szótár versenyről. *Modern Nyelvoktatás*. XV: 131–5.
- Kiefer, Ferenc–Kiss, Gábor–Pajzs, Júlia 1990. *Papers in Computational Lexicography. Complex '90*.
Proceedings of the 1st International Conference on Computational Lexicography, Balatonfüred.
Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- Kiss Gábor 2004. A Nagyszótár címszójegyzékéről és az archivális cédulagyűjtemény nagyságáról,
gazdagságáról. In: Fóris Ágota–Pálfy Miklós (szerk.): *A lexikográfia Magyarországon*. Tinta
Könyvkiadó, Budapest.

- Kiss Gábor 2010. A magyar lexicográfia eredményei, hiányosságai és teendői. In: Balázs Géza (szerk.): *Jelentés a magyar nyelvről (2006–2010)*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft. Budapest, 212–28.
- Magay Tamás (szerk.) *Lexikográfiai füzetek 1. A magyar szótáriradalom bibliográfiája*. Második, javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Muráth, Judit 2002. *Zweisprachige Fachlexikographie*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Nszt.= Ittész Nóra (szerk.) 2006., 2011. *A magyar nyelv nagyszótára* I., II., III., IV. MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Országh László (szerk.) 1962. *A szótárírás elmélete és gyakorlata A magyar nyelv értelmező szótárában*. Nyelvtudományi értekezések 36. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Országh László (szerk.) 1966. *Szótártani tanulmányok*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Osztetzky Éva–Pálfy Miklós–Borbás László 2004. *Szótárszerkesztés, szótárkiadás*. Grimm Kiadó, Szeged.
- Pajzs Júlia 1990. *Számítógép és lexicográfia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Kiss Gábor
a Tinta Könyvkiadó
kiadóvezetője

SUMMARY

Kiss, Gábor

New results, deficiencies, and tasks of Hungarian lexicography

This paper gives a brief account of dictionary making since the 1960s and of the favourable developments that accompanied the political changes in the early 1990s, including the emergence of new workshops of dictionary publishing. It lists types of monolingual Hungarian dictionaries that are either totally absent or unfinished today: a comprehensive dictionary of Hungarian, a thesaurus of Hungarian, a frequency dictionary, a dictionary of rhymes, a dictionary of collocations, a single-volume dialect dictionary, and a dictionary of new words.

The paper also contains a checklist of particular tasks: finishing dictionaries that have been started as soon as possible, continual updating of monolingual dictionaries, compiling new specialised dictionaries, detailed exploration of the history of Hungarian dictionary making, extending the training of lexicographers, high-standard reviewing of published dictionaries, compilation of novel text corpora, and organisation of conferences on lexicography in this country. Finally, the author suggests that a Hungarian Institute of Lexicography should be founded where the tasks listed here could be fulfilled in concerted action by a qualified team of experts.

Keywords: Hungarian lexicography, history of dictionary writing, publication of dictionaries, specialised dictionary, criticism of dictionaries, text corpus

Összegzés, zárszó

1. Örömmel vállalkoztam arra, hogy ennek az ülésnek a zárszavát elmondjam. Ennek több oka is van. Az egyik az, hogy ez a rendezvény az MTA Nyelvtudományi Intézetének és az Anyanyelv- és Szóhasználati Szövetségének a közös szervezésében jött létre. Az intézetben több mint negyven éve dolgozom, a szövetségnek alapító tagja vagyok. Az elmúlt években néhány nyelvész-kollégám megnyilatkozásai alapján az a látszat alakulhatott ki a közvéleményben, hogy nyelvészet és nyelvművelés konkurencsei, sőt ellenfelei egymásnak. Mi, akik itt vagyunk, tud-